

1968: társadalmi forradalom a gazdasági prosperitásban

A gazdasági virágzás és a társadalmi konfliktus

Az első tézisem magából a címből adódik: hogyan mondtak ellent a gazdasági viszonyok a társadalmi mozgalmaknak vagy a társadalmi konfliktusok a gazdasági prosperitásnak. Ebben az időszakban, a hatvanas években, a világgazdaságban konjunkturális időszak volt. Soha nem látott gazdasági csoda ment végbe Nyugat-Európa vezető országaiban, ez a német, az olasz, a francia csoda. Bármilyen furcsa, ma már senki se emlékszik rá, de az 1958 és 1968 közötti idő, gazdasági értelemben, Franciaország leggyönyörűbb korszaka volt. Ekkor történt Itália felemelkedése. Ekkor majdnem utolérték Észak-Európát – Skandináviát és Nagy-Britanniát. Japán annyira Amerika nyomdokába lépett, hogy

a 70-es évek végére komoly vetélytársává vált. De ebben az időszakban Amerika még a csúcson van. Olyannyira, hogy ez a csúcspontja – gazdasági értelemben – a fejlett világban a jóléti államnak. Amerikában ekkor következik be a második jóléti forradalom, a *New Deal* után. Kiterjesztik a szociális jogokat. A költségvetés soha nem látott mértékben elkezdi olyan intézményeket finanszírozni a nyugdíjrendszerben, az egészségügyi rendszerben, amelyeket soha korábban.

Lényegében a szociális állam virágzik Nyugat-Európában is. Ebben az időszakban jelenik meg az a probléma – és én most ezt nem akarom levezetni materialista módon –, hogy mi volt az oka '68-nak, de ekkor jelenik meg az is, hogy ki, milyen alapon, hogyan osztozik a javakon. Elosztási probléma: vannak többletjövödelmek, ki fog hozzájuk férni, és

Előadás az ELTE ÁJK 2018. november 18-i konferenciáján.

ki dönthet erről? Ebben az időszakban azzal, ahogy eltolódik a jóléti államban a társadalmi egyenlőség központú gondolkodás, és nemcsak a gondolkodás, hanem a cselekvés is, egész konkrétan megjelenik a társadalmi egyenlőtlenség állam általi szociális kiegyenlítése. Ez nem szocializmus, szeretném hangsúlyozni. Ez Amerika és Nyugat-Európa. Ahol a *New Deal* után először merül föl a fejlett országokban, hogy vajon egyenlőnek születtünk-e? Jár-e a déli feketéknek nemcsak civil jog, hanem bármilyen szociális juttatás? Szeretném mondani, ez máig a döntő kérdés. Jár-e a bevándorlóknak bármilyen juttatás? A vendégmunkásoknak jár-e bármi? Kell-e adnunk nyugdíjat mindenkinek? Jár-e az egészségügyi szolgáltatás mindenkinek? Az egyetemistáknak jár-e az oktatás, és milyen szinten? Ki juthat be, és miért? Amikor látszik a jövedelem, az egy valós társadalmi probléma. Tehát tudjuk, hogy van jövedelem, a gazdaság növekedik, gondoljuk el, Nyugat-Németországban 7-8%-os növekedések voltak. Ez pokolian megdobja a jövedelmeket. Most innentől kezdve az a kérdés: a tőke viszi-e el a jövedelmi többletet, vagy a munka viszi el, és mit csinálunk a szociálisan rászorultakkal? A jóléti állam széles kiterjedésében bevállalt olyan értékeket és érdekeket, amelyeket korábban mozgalmak képviseltek. Most mozgalmak

nélkül is előálltak az egyenlősítő helyzetek.

Akkor itt jön a következő probléma, hogy vajon mint egyének és közösségek ezekről a jövedelmekről milyen döntést hozunk, amikor hozzánk eljut? Ez látszólag furcsa kérdés. Hogyhogy milyen döntést? Költsük el vagy takarítsuk meg – ez a dilemma. Itt állunk szemben a fogyasztói társadalommal. Nos, természetesen vesszük, hogy a háború után Amerikában és Nyugat-Európában valami hihetetlen árúbőség jelent meg. Az európai társadalmak ehhez egyáltalán nem voltak hozzászokva. És egyszer csak kiderült, hogy tömeges termeléshez tömeges fogyasztás tartozik.

Consumo ergo sum! Fogyassz, fogyassz és még egyszer, fogyassz! Az „*American way of life*”, az amerikai életforma a fogyasztás maximalizálása és a megtakarítás minimalizálása. Ez a fogyasztói forradalom kezdi meghódítani Amerika után Nyugat-Európát, sőt, elkezd beszivárogni Kelet-Európába is. Elfogadjuk vagy elutasítjuk?

A '68-as mozgalmaknak az egyik legdrámaibb kérdése, amivel kihívták maguk ellen, ha tetszik, a kapitalizmust, hogy nem fogadták el a fogyasztói kapitalizmust, és azt üzenték, hogy ne fogyassz. Ne fogyassz, ne zabáld tele magad, nem

kell autóval járnod, nem kell karriert csinálnod. Mindannyian farmernadrágos, hosszú hajú, gitáros, egyenlő emberek vagyunk, és le vagytok ti szarva, hogy itt túrjátok a földet, majd bementek egy hivatalba és ott görnyedtek a főnökeitek előtt... Még csak az hiányzik! Hát már először is nem megyek be vizsgázni. Milyen joga van az egyetemi tanárnak? Ahhoz van-e joga, hogy engem megkérdezzen egyáltalán. Mennyivel tud ő többet? Egyenlőek vagyunk. Milyen joga van egy hivatalfőnöknek, hogy utasítást adjon? Hogy képzelik ezek? Ez egy életformaváltás követelése. Aztán persze *Herbert Marcuse* és a frankfurtiak szépen megfogalmazták, hogy miért nem szabad fogyasztani. De a fogyasztással szembeni düh óriási hatású.

Ha a negyvenes-ötvenes évek amerikai fogyasztói forradalma, az amerikai életforma kialakulása és terjedése a XX. század egyik nagy kulturális forradalma, a hatvanas évek fogyasztásellenes, posztmaterriális értékeket hirdető kulturális forradalma talán az első globális forradalom, amely áthatja Amerikát és Európát, Latin-Amerikát és Ázsiát. Kiindulópontja a társadalmi viselkedés, a közösségi stílus radikális megváltoztatása: a férfi-nő, heteroszexuális-homoszexuális, fehér-színés, öreg-fiatal kapcsolatok teljes átértékelése. Mindez csak kisebb részben a politika és a gazdaság, nagyobb

részben a polgári társadalom [*société civile*] területén. Megváltozik a nyelv – a zenei, a tömegkommunikációs és a kisközösségi –, az életstílus, a saját testünkhöz való viszony, a szexuális viselkedés, az öltözködés.

Ha valaki visszanézi az akkori időszak filmjeit vagy meghallgatja az akkori időszak énekeseinek – *Bob Dylan* vagy *Donovan* – dalait: tipikusan olyasmiről szóltak, ha te öltönyt és nyakkendőt veszel, akkor ezzel már nyugodtan befekhetsz a koporsóba. Először akkor lesz öltönyöm s nyakkendőm, amikor koporsóba fektetnek, éneklé Bob Dylan. Azóta Nobel-díjas lett, csak úgy mellékesen mondom, de ezt csak a szórakozás kedvéért. Van egy jóléti állam, amelynek módja van a társadalmi egyenlőségen javítani, s van egy mozgalom, ami erre rátesz még egygyel, hogy ez nem elég, hogy tessék szíves lenni ezt még jobban csinálni, még jobban egyenlősíteni, és tessék az árupiacot, a tőkét korlátozni. Nem akarunk fogyasztani, minden tele van bojkottokkal, hogy ezt sem fogyasztjuk, azt sem fogyasztjuk, hanem ülünk a zöldben, és marihuánás cigarettáinkat szívjuk hátra dőlve, és elég volt a háborúból, a Walmartból, és fogyasztógép anyánkból és képmutató apánkból.

Az 1910 és 1930 között született szülők és az 1940-es és 50-es években

született gyermekeik között szakadéktátong. A gyermekek számára szüleik semminemű erkölcsi tartalmat, sőt, semmit sem képviseltek. Anyagi teljesítményüket inkább elítélték, s fellázadtak a szüleik jelképezte nemzeti büszkeség és pénzbeli javak, a háborús tettek és a békés üresség, a rend és a törvényesség ellen.

Részben a vietnámi háború miatt, részben a korábban lezajlott gyarmati háborúk miatt óriási jelentősége volt annak, hogy felnőtt egy nemzedék, amely kifejezetten háborúellenes és pacifista volt. Miért kéne megdöglönnünk Vietnámban? Miért kellett nekünk, franciáknak meghalunk Algériában? Mi az oka, hogy mi odamegyünk? Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom. A német fiatalokat nyomasztotta szüleik háborús, náci múltja. Nem véletlen, hogy ezeket a kérdéseket fölítették a 2000-es évek második felében Obama második '68-as forradalma idején: mi a csudát kerestünk Irakban? Mit keresünk Afganisztánban? És itt jön az atomfegyverkezés, a föld elpusztítása elleni fellépés, amit most nem mondok el.

Életforma-forradalom kísérlete Kelet-Európában

A második tézisésem, hogy miközben a nyugati világban a fentebb leírt irányú mozgás volt, a keleti blokk-

ban, amit szovjet övezetnek hívunk, sajátos ellentétes mozgás zajlott le. Ez az ellentétes mozgás azt jelenti, hogy az országok reformista elitje éppen most akar olyan reformok útjára lépni egy piaci jóléti állam irányába, amellyel a nyugati fiatalok hatvannyolcas szelleme szembekeverült. A „prágai tavasz”, vagyis a piaci szocializmus megteremtésének Ota Šik által elképzelt modellje valamiféle osztrák, skandináv jóléti államot jelentett volna, amelyben létezik a gazdaságnak autonómiája, egyszerismind valamiféle szocialista demokrácia. Ennek hasonló, gyengített változatát képzelték el a magyar, a lengyel, a jugoszláv reformerek is. Célul a szociális piacgazdaságnak nevezett nyugatnémet/osztrák változatának keleti, a szovjet övezeten belüli változatát tűzték ki – van piac is, és van terv is –, tehát az állam benne van ugyan a gazdaságban, és kiegyenlíti a viszonyokat, de hagyja autonómiát a vállalatoknak és a gazdálkodó egyéneknek. Elég volt az állami típusú diktatórikus tervezésből, nem ér az semmit. Piacosítsunk, és engedjük az embereket fogyasztani!

Mindez teljesen ellentmondott annak, amit Nyugat-Európában a mozgalmi szinten mondtak: ne fogyasztatok! A hiánygazdaságban élő kelet-európaiak minden vágya a fogyasztás volt. A nyugati újbóloldal szemében a kelet-európai reformok

a kapitalizmus restaurációját jelentették, az általuk követett egyenlősítő szocializmus elárulását. Ezért az újbaloldal a Mao irányította kínai kulturális forradalommal, és nem a prágai „emberarcú szocializmussal” volt szinkronban. Jellemző, hogy a szovjet típusú szocializmusban a hatvanas évek végétől nyíltan vagy burkoltan győzött a szocialista fogyasztói társadalom eszméje és gyakorlata, miközben mindent megtettek azért, hogy a politikai demokrácia és az életforma-forradalom minden hajtását eltapossák.

A hatalom hitt abban, hogy a fogyasztással, az anyagi kompenzációval leszerelheti a társadalmi konfliktusokat. Az ideológiai-politikai lojalitást Magyarországon kezdte fölváltani a fogyasztói, az életszínvonal legitimáció. A rendszer az életszínvonal folyamatos növelésével, a fogyasztás bővülésével igazolta magát. A Kádár-rendszer a szocialista tábor zárt rendszerében versenyképes fogyasztói szocializmust teremtett, amely bizonyította fölényét a szovjet, keletnémet, román, lengyel, bolgár hiányszocializmusok felett. Ám a határok kinyitása, és a nyugati típusú fogyasztói társadalommal való összehasonlítás a magyar termelési és szolgáltatói szerkezet gyengeségét, versenyképtelenségét bizonyította. Abban a pillanatban,

amikor a verseny nem ideológiai alapokon folyik – hogy a kommunizmus azért jobb, mert majd unokáink unokáinak jobb lesz –, hanem azért, mert nálunk eddig egyféle sör volt, jövőre ötféle lesz, van Trabant, de lesz Lada – akkor köszönjük szépen, Kádár elvtárs. A taxisofőr férj és a szövönő feleség látja Ausztriát, ott húsféle sör és Volkswagen van. Elismerik, hogy jobban élünk, mint Romániában. De azt kérdezik: mikor leszünk már Ausztria? Higgyék el, amikor az egyféle kőbányai sört itta a dolgozónép, akkor azt érezte, hogy ez azért nem az igazi... És az első útja Ausztriában a benzinkútnál oda vezetett, hogy megnézte: jézusmária, hányféle sör! És milyenek a házak, az autók! A magyar gazdaság nem teljesíti azokat a várakozásokat, amelyeket az osztrák vagy a nyugatnémet. Ebből is következik az eladósodás, mert ugye csak hitelből lehet az egészet csinálni, ebbe viszont a gazdaság belebukott.

Miközben az emberarcú szocializmus politikai kísérletét tankokkal eltaposták 1968 augusztusában Csehszlovákiában, a Nyugat-Európából és Amerikából a hatvanas évek közepe óta beszivárgó, majd beömlő életforma-forradalmat, a nemzedéki lázadást, a Beatles, a Rolling Stones, a hosszú haj, a gitár, a farmer, a szexuális forradalom, Ginsberg, Dylan, Woodstock, a vietnami háború és minden háború elleni til-

takozás mozgalmát nem lehetett eltaposni. Első ízben voltak a nyugat-európaiak, amerikaiak és kelet-európaiak között hasonló gondolkodású, ízlésű és viselkedésű huszonévesek. Az ELTE vagy a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem diákjai és Nanterre vagy Berkeley diákjai között nem volt radikális különbség külsejükben, zenei, irodalmi, képzőművészeti, filmes ízlésükben. Többé-kevésbé ugyanazokat a zenéket szerették, ugyanolyan volt a hajuk, megpróbáltak ugyanolyan farmert venni, megpróbáltak ugyanúgy viszonyulni a szerelmeikhez, első ízben volt egyenrangúság. Első ízben voltak a lányok valóban teljesen egyenlőek. Mindennek nem volt politikai tartalma. Az undor, a megvetés, a távolság a politikai rendszerrel szemben: az ízlés, az érzület, a habitus következménye. Megjött egy fiatal nemzedék, akik nemcsak saját szüleikkel, de a paternalista elnyomó rendszerrel se fértek össze.

Ellenforradalom és ellenreform

Ez a harmadik tézisem. A hatvanas évek nyitása a hetvenes évek elejétől durva ellenforradalomba és ellenreformba ment át. Odakint Nyugaton és idebent Keleten. A nixon-i Amerikában a hetvenes évek elejére kiderült, hogy a „hallgatag többség”

se az életforma-forradalmat, se a szociális államot nem bírja ki. A vietnami háborúban és a szociális túlköltésben eladósodott Amerikának véget ért a második világháború vége óta tartó aranykora: feladta a jóléti államot. Elindult egy nagyon brutális ellenhullám, először Reagan kormányzóval Kaliforniában, majd Reagan elnökkel a Fehér házban: a neo-konzervatív politika, amely megkérdőjelezte a New Deal óta fennálló rendszert. Az életforma-forradalomra is megérkezik a konzervatív ellenforradalom: a harcoss pro-Life mozgalom, a szexuális szabadosság elítélése, a háborúellenesség gyávaságként való megbélyegzése. Ez a Rambo-korszak.

Nyugat-Európában ugyancsak stabilizálódott a '68-as lázadás után a rendszer. Borzasztó, hogy a „következetes” '68-asok az NSZK-ban és Itáliában terroristák lettek, s ezzel meggyalázták '68 szellemét. A jóléti állam Nyugat-Európában kitartott egészen a '70-es évek végéig. Először Angliában omlott össze és megjött *Thatcher*, utána fokozatosan elkezdett összeomlani a többieknél is. És mindenütt építődött le az, amit '68-asnak mondhatunk. A '70-es évek végétől mindenki nyakkendőt vett, mindenki bement a munkahelyre, és mindenki elfogadta a hierarchiát; újra visszaállt az, amit elutasítottak.

Persze nem ugyanazon a szinten, de nagyjából visszaállt. És nincs mese, ezzel lényegében lezárult ez a korszak. Majd újra előjön Obamával 2008-ban.

Kelet-Európában pedig, tudjuk, leverik Prágát, és én azt gondolom, hogy a „prágai tavasz” leveréséből háromféle dolog következett Kelet-Európában. Kísértetiesen hasonlók a mostanihoz, mert szerintem egy ugyanolyan ellenforradalmi korszakban élünk.

Első: az a pangás, amit a Szovjetunió produkált, és amit Csehszlovákia is. Ez az út konzervatív: itt aztán nem fog változni semmi, előre a pangás világában, korrupció, minden feketén, hátul intéződik el; de a felszínen a reális szocializmus egyre öregebben, egyre konzervatívabban mutatkozik. Ez volt a Szovjetuniótól Csehszlovákián át Bulgáriáig.

A második (és ez a korunkra most megint jellemző): ez a nacionál-bolsevizmus vagy a nemzeti populizmus rendszere. Ceaușescu Romániája: előkapta a nemzeti zászlót, először kihirdette, hogy román kommunisták, végül aztán már csak románok vagyunk. És azért érzünk, azért hiszünk, mert románok vagyunk. De ez az időszak szétveri, tulajdonképpen előre szétveri a jugoszláv föderációt, megjelenik a horvát, a szerb nacionalizmus. Valójában már ott

volt bent a Szovjetunióban, ahol az ukrán, a grúz, a lett, a litván, az észtr és az orosz nacionalizmus szétveri a Szovjetuniót; és természetesen a cseh és a szlovák nacionalizmussal vegyített populizmus, populizmusba áztatott nacionalizmus, ami szétvitte Csehszlovákiát.

A harmadik: ez a sajátos kádári út, amit én életforma-nacionalizmusnak hívok. Megpróbált a rendszer, Kádárral az élen, nem visszafordulni a pangásba, mert tudta már a Rákosi-rendszerből, hogy az nem jó. És kifejezetten anti-nacionalista volt, hiszen a nacionalizmust Nagy Imre és az '56-os felkelés nemzeti jellege miatt nem engedhette meg magának. Mire legyél büszke? Magyar vagy. Sokat ér a forintod. A többiek éheznek, te eszel. A többi kelet-európai országból nem lehet kiutazni, te kiutazhatsz. Ez a legvidámabb barakk. Már majdnem olyanok vagyunk, mint a nyugatiak: itt, ha bemész a boltba, kapsz nylon harisnyát (ez tudom, hogy ma már neveltségesen hangzik). A Kádár-rendszer sajátossága, hogy nem intézményeiben, hanem sajátos embertípusában élt és működött. A „homo kadarius”, a kádári magyar életforma-, forint-nacionalista büszke volt az életmódjára, a forintjára, az útlevelelére, a házára, a balatoni nyaralójára – önmagára, saját, maga teremtette kisvilágára. Ez roppant össze a rendszerváltásban.

Összefoglalva, 1968 globális folyamata volt, amikor három dolog drasztikusan megváltozott. Mások 1848-hoz hasonlították. Csakhogy 1848 kizárólag európai volt. Valami kis hatással Amerikára, de lényegében európai. '68 egy igazi globális jelenség, lényegében szinte az egész bolygón lehetett érezni. Nem politikai, nem gazdasági, hanem kulturális, civilizációs földrengés. Ez egy radikális különbség 1848-hoz képest. Nem mondták ki azt a szót, hogy globalizmus, ez később született. De első ízben volt valami globális. Miért tudott ilyen globális lenni? Az életforma forradalma volt globális, és ebben óriási szerepe volt annak, ahogy ma a háló teremti a globalitást. Akkor a beatzene volt valójában az a kísértet, amely bejárta a világot. Nem Európát, a világot. *John Lennon* és *Paul McCartney*, a *Beatles* és *Bob Dylan* szelleme. Ennek következtében első ízben lett univerzális az angol nyelv. Az utolsó francia forradalom volt '68, mégsem franciául beszéltek, kivéve Párizsban. A világnak, a fiatal nemzedéknek az angol lett a nyelve. Mert tudni akarták, mi a fenét énekelnek. Ez olyan, minthogy valaki felmegy a hálóra, lehet ősmagyar, én nem mondom, de ha tényleg akar valamit tudni és kapcsolatot akar teremteni, akkor bármilyen meglepő, angolul kell leveleznie. Ez akkoriban azt jelentette, ha nem tudtad, mit énekelt *Bob Dy-*

lan, akkor te vagy nem vagy 20 éves; vagy nem tudom, honnan szalajtottak. Amikor Lennon azt mondta, hogy népszerűbbek vagyunk Jézus Krisztusnál, igazat mondott. Teljes mértékben egyetérték azzal, amit Gombár Csaba mondott: „Jézus Krisztus megjelent mint '68-as forradalmár”. Most nem csak arra utalok, hogy rock sztárt csináltak belőle, Jézus Krisztus Szupersztárt, ami szintén körbejárta az egész világot. De ugyanilyen fontos az új hit, hogy Jézus Krisztus mezítláb jön, nincs semmije és a szegényeknek ad. (Bocsánat, hogy személyes történetet mondok: egy Várszegi Asztrik nevű fiatalember, 16 éves korában, 1968-ban azért lépett be a szerzetesrendbe, mert Jézus Krisztus számára azt jelentette, amit a Beatles énekelt. Mikor kezdetünk és megismerkedtünk, azonnal kiderült, hogy ugyanazzal a '68-as logikával gondolkozunk. A bencés szerzetes nevetve mondta: az én falamon egy fiatal és vékonyarcú, mezítlábas Jézus képe volt, a tiéden bizonyosan a Jeremiás szakállú ószövetségi zsidó próféta, Marx.)

EZ a típusú mozgolódás volt itt 1968-ban. Többé-kevésbé a második globális fordulója, életforma-forradalma és emberarcú demokratikus kísérlete zajlott 2008, 2009, 2010-ben az obamai „*Yes we can*” Amerikában,

majd az arab tavasszal, a hongkongi esernyős forradalommal, az ukrán vagy a török lázadásokkal. Mind-ezeket most csinálja vissza *Trump*, *Putyin*, *Hszi*, *Erdoğan*, *Sissi*, *Kaczyński* és *Orbán*. Nem vagyok meglepődve azon, hogy a mi jelenlegi rendsze-

rünk vezetése leghatározottabban '68-ellenes. Kifejezetten többet árt nekik '68, mint bármi más. Mert egy másfajta autonóm viselkedés, szellem, magatartás és stílus hordozója lehet: egy kulturális és életforma világforradalomé.

© Fortepan, Bojár Sándor, 1968

© Fortepan, Bojár Sándor, 1968